

posvećuje osobitu pažnju Theodor W. Adorno. Ono što distancira Adorna (koje mu, istodobno, omogućava i nadmoć) od dogmatskog i pseudomarksiističkog načina mišljenja iskazuje se već u Adornovom bespočetnom kritičkom obračunu s onima koji su s jezgrom Hegelove »FENOMENOLOGIJE DUHA« (Marx je prvi otkrio ono »racionalno« i ukazao na bitne nedostatke ovog spisa) postupali kao s »mrtvim psom«.

Adorno, poput Marxa, otkrivajući primalitetne nedostatke i aporije Hegelove misli, uspeva spasti ono što je od značaja za egzemplifikaciju temeljnih pitanja našeg temporaliteta kako na planu umjetnosti i čitavog duhovnog stvaralaštva, tako i na planu cjelokupne »konzekventne svijesti o neidentičnome« (Adorno). U pogledu prvog Adorno u »ESTETIČKOJ TEORIJU«, pored ostalog, situira i konstataciju da je Hegelova idealistička dijalektika »zamijenila imitativni ili diskurzivni postupak s gradom onom za umjetnost konstitutivnom drugošću«.

Iako Hegel uspeva razviti veliki estetički sistem, ipak zajedno sa svojim prethodnikom, Imanuelom Kantom, »nije mogao ništa razumjeti o umjetnosti« (Adorno). S druge strane, Hegelova sadržajna estetika nadvisila je formalnu estetiku koja »operiše se mnogo čistijim pojmom umjetnosti, ostavljajući po strani one povijesno-razvojne rukavice koje je blokirala Hegelova i Kjeregerova (Kiergaard) sadržajna estetika kao što su, na primjer, oni koji su u vezi s nepredmetnim slikarstvom«¹³.

Polazeći od stava da je umjetnost izgubila »karakter samorazumljivosti« jer »ništa što se tiče umjetnosti, ni u njoj samoj ni u njenom odnosu spram cjeline, nije više samo po sebi razumljivo, pa ipak čak ni njeno pravo na egzistenciju«, Adorno izlaže oštroj kritičkoj analizi emfatičnosti koncepcija u kojima je umjetnost postala »državna religija«. Ove početne konstatacije »ESTETIČKE TEORIJE« postale su okosnica kritičke analize Hegelove estetike. Ovaj posljednjoj nedostaje »organ« za sve ono o čemu govori.

Kontrarno mnogim misliocima XX stoljeća (kod kojih je pitanje odnosa umjetnosti i filozofije zauzimalo dovoljno prostora), koji su u želji da prevaziđu tradiciju ostali zapravo u njenom podnožju, Theodor W. Adorno svojom snažnom misaonom energijom, rastvarajući panoramsku kutiju tradicionalne i novije metafizičke svijesti, otkriva kolektivni sadržaj istine u umjet-

ničkom djelu i filozofijskom pojmu, jer filozofija i umjetnost »konvergiraju u njihovom sadržaju istine« (Adorno). Adornova kritika tradicije koja završava s Hegelom (kao i novijih filozofijskih strujanja) bila je predmet mnogobrojnih diskusija.

Negativna dijalektika ne trpi identitet niti u umjetnosti, niti u filozofiji. Kao i u ranijim studijama, tako i u »ESTETIČKOJ TEORIJU« Adorno centira svoju kritiku Hegelove filozofije koja je stavila u »istu ravan« um i zbiljsko. Posredstvom supstancije njihovog posredovanja, Hegel je, po Adornovom mišljenju, hipostazirao »pripremanje svega postojećeg pomoću subjektiviteta kao apsoluta, a neidentično važi za njega samo kao spona subjektiviteta, umjesto da definiše iskustvo ovog neidentičnog kao telos i emancipaciju estetičkog subjekta«.

Ako se Adornu može uslovno prigovoriti da je premano problematizirao bitne aspekte Hegelove ontologije, onda se taj prigovor ne može odnositi na njegovo viđenje relacije filozofije i umjetnosti. Ovo posljednje potvrđuje i njegovo voluminozno djelo »Ästhetische Theorie«. Ali, Adorno nije, kao Hegel, ostvario »strastvenu tišinu misaonog saznanja« (Hegel).

¹ Dr Abdulah Šarčević, »Iskušanja negativne dijalektike i utopije«, Pogovor za knjigu Theodor W. Adorno: »Tri studije o Hegelu«, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, str. 140.

² Isto, str. 143.

³ Adorno, »Negativna dijalektika«, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979, str. 330.

⁴ Navod prema: Abdulah Šarčević, »Sfinga Zapada«, »Razlog«, Zagreb 1972, str. 82.

⁵ Adorno, »Negativna dijalektika«, naved. izd., str. 131.

⁶ Herbert Marcuse, »Hegelova ontologija i teorija povijesnosti«, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1981, str. 8.

⁷ Isto, str. 109.

⁸ Kasim Prohić, »Prizma i ogledalo – Lukač, Bloh i Adorno«, »Nolit«, Beograd 1980, str. 217.

⁹ Theodor W. Adorno, »Tri studije o Hegelu«, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, str. 122.

¹⁰ Hegel, »Fenomenologija duha«, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1979, str. 23.

¹¹ Theodor W. Adorno, »Estetička teorija«, naved. izd., str. 122.

¹² Isto, str. 35.

¹³ Theodor W. Adorno, naved. djelo, str. 34.

proza polja

sled sna

herman hese

Činilo mi se da provodim već suviše beskorisnog, mlitavog vremena u mlakom salonu, kroz čiji se prozor na severnoj strani vidi veštačko jezero s podražavanjem fjordovima, a u kojem me ništa nije zadržalo i privlačilo do prisustva lepe, sumnjive dame, koju sam smatrao grešnicom. Moja neispunjena želja bila je da joj jednom stvarno sagledam lice. Njeno lice je lebdelo nejasno pod crnom puštenom kosom i satkano je jedino od slatkog bledila, inače ničeg drugog nije bilo. Možda su oči bile i tamnomrke, imao sam razloga da verujem da je tako, ali onda oči nisu pristajale onom licu, koje sam želeo da razaberem iz neodređenog bledila i kakvog sam ga ostavljao da miruje u nepristupačnim dubinama sećanja.

Konačno se nešto desilo. Ušla su dva mlada čovjeka. Pozdravili su damu vrlo učtivo i bili predstavljani. Majmuni, pomislih i najluhiji se na sebe, jer sam zavidio jednom od njih na crvenomrkom kaputu koketnog kroja. Postideo sam se. Odvratno osećanje zavisti prema besprekornim mladićima što se smeju i ne ustručavaju! »Savladaj se«, rekao tiho samom sebi. Mladići su ravnodušno uzeli moju pruženu ruku – zašto li sam im je pružio?! – i lica im postadoše podrugljivija.

Tu sam osetio da na meni nešto nije u redu i obuze me teška hladnoća. Pogledah dole i videh, prebdeveni, da sam stajao samo u čarapama, bez cipela. Uvek te žalosne, jadne, uboge smetnje i prepreke! Drugima se nikada nije desilo da stoje goli ili polugoli u salonima pred besprekornim i neumoljivim ljudima! Pokušavao sam žalosno da bar levu nogu pokrijem desnom, pri tome mi je pogled odlutao kroz prozore, gde ugledah strme obale jezera kako se plave, divlje preteći lažno tamnim tonovima. Sve je odavalo utisak demonskog. Snuždeno i bespomoćno pogledah strance, mrzeći ih, a još više mrzeći samog sebe – ništa od mene, ništa mi ne uspeva. I zašto li sam se osećao odgovornim za to glupo jezero? Ako sam tako osećao, onda je to tako. Pogledah crvenomrkom u lice. Obrazi su mu se sijali od zdravlja i nege. Pogled mi je bio mole-

ćiv, iako sam znao da je to uzalud, da se crvenomrki ne može ganuti.

Baš tad ugledao je moje noge u grubim tamnozelenim čarapama – e, kako li sam se obradovao što su bile čitave –, što ga nagna u gadan smeh. Gurnu svoga druga pokazujući na moje noge. I drug se cerio podrugljivo.

»Ta pogledajte jezero!«, uzviknuo sam pokazujući kroz prozor.

Crvenomrki samo sleže ramenima, jer nije mu padalo na pamet da se okrene prema prozoru, i reče nešto onom drugom, što sam samo upola razumeo, a što se odnosilo na mene, na momka u čarapama, koji se u jednom takvom salonu uopšte ne sme trpeti. Tog trenutka je »salon« za mene imao isto značenje kao u dečaćkim godinama, s lepim i lažnim prizvukom otmenosti.

Zamalo da ne zaplakah, sagnuh se do stopala, ne bih li šta popravio, i spazih da sam skliznuo iz širokih kućnih papuča; jedna velika meka papučica ležala je iza mene na podu. Uzeo sam je neodlučno u ruku, držeći je za petu i još zadržavajući suze. Ona mi skliznu, ali je još u padu uhvatih – u međuvremenu ona postade još veća – tako da sam je držao samo za prednji deo.

Odjednom osetih da sam spasen, da papučica ima veliku vrednost. Ona je podrhtavala u mojoj ruci jer je teška peta vukla nadole. Divna, crvena mlitava papučica ima veliku vrednost. Ona je podrhtavala u mojoj ruci jer je teška peta vukla nadole. Divna, crvena mlitava papučica, tako meka a ipak teška! Isprobavajući je, bačih je samo malo u vazduh. Pokazala se izvrsnom, je sav pretrnuh od milja. Kakva tojaga, kakvo gumeno crevo! One nisu bile ništa spram moje velike papučice. Calziglione se zvala, dao sam joj italijansko ime.

Kad sam crvenomrkom samo ovlaš udario sa Calziglione po glavi, stropoštao se mladi besprekorni čovek, teturajući se, na divan, a ostali prisutni, i soba, i strašno jezero, izgubiše dotadašnju moć nada mnom. Postao sam ogroman i jak, bio sam slobodan, tako da pri drugom udarcu po glavi tamnomrkom ne ostade ništa od borbe, baš ništa od bedne nužne odbrane u mom stalnom zamahivanju, nego samo glasno klicanje i oslobođena volja. Više ni najmanje nisam mogao mrzeti oborenog neprijatelja, jer mi je sad bio interesantan, dragocen i drag, jer sam bio njegov gospodar i njegov stvaralac. Svakim dobrim udarcem ovom tudinskom cipela-tojagom oblikovao sam njegovu nezrelu i majmunsku glavu, kovao sam je, gradio je, nabijao, tako da je ona sa svakim udarcem kojim sam je formirao postojala sve prijatnija, lepša, finija, a tamnomrki beše sad moja stvar i delo koje mi je pričinjavalo zadovoljstvo i koje sam voleo. Svojim poslednjim nežnim udarcem sabio sam mu šiljak, koji je bio ispučen na zatiljku, izravnajući ga. Bio je gotov. Zahvali mi se pomilovavši mi ruku. »Ma dobro«, namignuh. On sklopi ruke na grudima i reče plašljivo: »Zovem se Pavle«.

Divna radosna osećanja što sam moćan prožimala su mi grudi i zahvatila prostoriju noseći je dalje od mene, a soba – to više nije bio »salon« – uzmicala je posramljeno odatle i skrivala se ništavno. Stajao sam na jezeru. Ono beše crnoplavo, čelični oblaci su se spustili sve do mračnih brda, u fjordovima je ključala, pnušavajući se, tamna voda, a vetar je duvao u kovitlacu usiljeno i bojažljivo. Pogledao sam gore ispruživši ruku, dajući na taj način znak da oluja može da počne. Blesak munje, hladna grmljevina iz teškog plavila, prethodili su urliku toplog orkana, a na nebu vreva oblaka počela je da se rasplinjuje u mramorne žile. Ogromni oblaci talasi dizali su se iz jezera, a pena i kapljice dopirahu do mog lica nošeni burom. Tamna brda iskolachiše oči od užasa. Njihova šćućurenost i ćutanje delovali su molećivo. U oluji, raskošno nošenoj na avetinskim – divovskim konjima, odjekivao je bojažljiv glas. O, nisam te zaboravio, bleđa žena duge crne kose. Nagnuo sam se k njoj, govorila je detinjastvo – da nadolazi jezero, da se ovde ne može više ostati. Još sam ganuto gledao blagu grešnicu, njeno lice nije bilo ništa do mirno bledilo u širokom sumraku kose, kad mi pucketavo njihanje udari o kolena, pa zatim u grudi, a grešnica se zaljulja nemajući snage da se bori s talasima. Malo se nasmejah, položioh ruku na njena kolena i podigo je. A to beše lepo i izbavljajuće, žena beše retko laka i mala, puna topline, a oči srdačne, pune poverenja i uplašene, i ja sam primetio da to uopšte nije bila grešnica, nekakva daleka nejasna dama. Nikakva grešnica, ne, nije tajna: bila je, jednostavno, dete.

Izbavih je iz talasa i ponesoh preko grebena kroz kišnoturan, tužni kraljevski park, gde oluja nije dospevala i gde je iz spuštenih kruna starog drveća govoroila samo blaga-ljudska lepota, same pesme i simfonije, svet milih slutnji i obuzdanih užitaka, slikano drveće, dostojno ljubavi, od Corota i seoska – draga muzika na duvačkom drvenom instrumentu od Šubeta, koja me je mamila, nestalnom setom za kućom, u svoj voljeni hram. Ali uzalud, mnogo glasova ima svet, a za sve to duša ima svoje sate i trenutke.

Bogzna kako se grešnica, bleđa žena, dete, oprostila i izgubila. Nazirale su se tu spoljašne kamene stepenice, kapija, služičad je bila tu, sve slabašno i mlečno kao iza mutnog stakla, i drugo što je još bezbojnije, još mračnije prilike je njihao vetar, a ton prekora i prebacivanja, koji su bili meni upućeni, pomuti kijamet senki. Ništa od toga ne ostade od Paulove figure, ništa osim mog prijatelja i sina Paula, a u njegovim crtama se skrivalo lice koje se ne može izraziti imenom, iako je vrlo dobro poznato, lice školskog druga, praiistorijski kao u priči što je lice dadilje, napajano dobrim hranljivim polusećanjima čudnih prvih godina.

Prijatna unutrašnja tmnina, topla duševna kolovka i izgubljeni zavičaj se otvara, to vreme neoblikovanog postojanja, neodlučno prvo uzaviranje

nad dnom izvora, ispod kojeg spava pravme predaka u znovima o prašumi. Samo ispituj, dušo, lutaj samo, rij slepo u ugasitom prelivanju nevine snage sumraka. Poznajem te, ti plašljiva dušo, ništa ti nije potrebnije, ništa ti nije tako dobra hrana, piće i san kao vraćanje tvojim počecima. Talas šumi oko tebe i ti si talas, šuma, i ti si šuma, nema više ni spolja ni unutra, u vazduhu si ptica, u moru riba, upijaš svetlost i svetlost si, kušaš tamu i tama si. Lutamo, dušo, plivamo i letimo, smešimo se i nanovo vezujemo nežnim prstima pokidane konce, te odjekuju, blago, razoreni treptaji. Ne tražimo više Boga. Mi smo Bog. Mi smo svet. Učestvujuemo u ubijanju i umiranju, stvaramo i vaskrsavamo s našim snovima. A naš najlepši san, to je plavo nebo, naš najlepši san, to je more, naš najlepši san, to je zvezdana noć, i riba i zvonka radosna jeka, i jasna radosna svetlost – sve je naš san, svako je naš najlepši san. Upravo smo umrli i postali prah. Upravo smo pronašli smeh. Upravo smo uredili sazvežđe.

Glasovi se razležu i svaki je majčin glas. Drveće šumi, a svako drvo je šumelo nad našom kolevkom. Ulice se rastaču zvezdasto i svaka od njih je put ka domu.

Onaj što se zvao Pavle, moja tvar i moj prijatelj, beše opet tu, a ostario je kao i ja. Ličio je na jednog mog prijatelja iz mladosti, ali nisam znao kog, i zato sam se odnosio prema njemu malo nesigurno i učtivo. On se tu dokopa moći. Svet se više nije povinovao meni, povinovao se njemu, zato je sve što je prethodilo, nestalo i propalo u poniznu neverovatnoću, te su se sad svi divili onome što je imao moć.

Bili smo na jednom trgu, mesto se zvalo Pariz, i preda mnom se uzdizao gvozdeni balkon, a imao je lestve te se s obe strane na uskim gvozdenim prečagama moglo stajati i rukama pridržavati za sledeću. Kako je Pavle želeo da se popnem, penjao sam se, a on pored mene istim takvim lestvama. Kad smo se popeli do visine jedne kuće i jednog vrlo visokog drveta, počeo sam osećati bojazan. Pogledah put Pavla koji to nije osećao, ali je dokučio šta se sa mnom zbiva i počeo se smešiti.

Za tren, dok se smešio i posmatrao me, bio sam tako blizu da odgonetnem njegovo lice i da znam njegovo ime, napuklina prošlosti se provalila i cepala sve do dačkog doba, do moje dvanaeste godine, najlepšeg doba u životu, sve puno mirisa, sve genijalno, sve pozlaćeno mirisom svežeg hleba i sve s opojnim bleskom avanture i junaštva – dvantogodišnjak je bio Isus, kad je zadržao u hramu učenjake, a s dvanaest godina smo i mi svi zbnjivali naše učitelje i nastavnike, bili smo pametniji od njih, genijalniji od njih, hrabriji. Zaokupljali su me akordi i slike: zaboravljene školske sveske, podnevni odmor, ptica ubijena praćkom, lepljivi džep pun ukradenih šljiv, divlje dečaksko prskanje u bazenu, rascepane nedeljne pantalone i nemirna savest, žarka večernja molitva usmerena na zemaljske brige, čudesno junačka svečana osećanja koje izmami Šilerov stih.

Beše to sam sev sekunde, užurbani sled slika bez središta, a već sledećeg trenutka me mučno pogleda poluprazno Pavlovo lice. Nisam više bio siguran svoje dobi, moguće je da smo bili dečaci. Sve dublje i dublje je pod našim tankim prečagama na lestvama tonula masa ulica, zvana Pariz. A kad smo našli više od bilo kojeg tornja, završavale su se naše gvozdene šipke i svaka je krunisana jednom vodoravno postavljenom daskom, majušnom ravni. Izgledalo je nemoguće ispenetrati se do nje. Ali Pavle je to hladnokrvno uradio, što je značilo da moram i ja.

Ispružih se na dasci, nagnuvši se preko ivice kao malog visokog oblaka. Pogled mi pade, baš kao kamen, u prazno, ne dostigavši cilj, a moj prijatelj tada napravi tako zloslutan izraz lica da sam se priljubio, pogleda upućena čudnom prizoru što je lebdelo u vazduhu. Tu videh, iznad široke ulice, a na visini najviših krovova, ipak beskrajno duboko pod nama, neko neobično društvo u vazduhu, kao da su bili igrači na žici. Jedna figura je stvarno trčala na nekoj žici ili motki. Tada primetih da ih je bilo vrlo mnogo, i to skoro sve mlade devojke, i činilo mi se da su to bili Cigani ili nomadi. Išli su, ležali, sedeli, kretali se na visini krova na zračnoj skeli od najtanijih letvi i seničaste ograde, stanovali su tamo i živeći u tom kraju. Pod njima se mogla naslutiti ulica, lebdela je magla i dovezala dodole, blizu njihovih stopala. Pavle izusti nešto o tome. »Da«, odgovorio sam, »dirljivo, sve same devojke«.

Doduše, ja sam se nalazio mnogo više negoli one, samo dok sam se bojažljivo pripijao uz svoje mesto, one su lebdela lako i neustrašivo, te zaključih da sam na pogrešnom mestu, da sam previše. One tamo su našle pravu visinu, nisu na tlu, a ni tako đavolski visoko i daleko kao ja, nisu među ljudima, a ipak nisu ni jako usamljene, bilo ih je

mного. Ipak sam toliko video da one predstavljaju blaženstvo, za mene još nedosežno.

Nisam zaboravio da ću nekad opet morati sići s ovih ogromnih lestvi, a misao o tome beše tako obespekujavajuća da sam osećao muku i više ni trenutka nisam mogao izdržati gore. Sav očajan, drhteći od vrtoglavice, napipavao sam stopalama prečage na lestvama-nisam ih mogao videti od daske – i visio sam nekoliko jezovitih minuta, grčevito se držeći na stražnoj visini. Niko mi nije pomogao, a Pavla nije bilo.

U strašnoj zebnji načinih opasne korake i pokrete, te me obuze neki osećaj poput magle, osećaj da to nisu bile visoke lestve i vrtoglavica što je trebalo da iskusim i preživim. Začas se izgubi i vidljivost i sličnost stvari, sve se pretvori u maglu, u nešto neodređeno. Čas sam visio na prečagama i osećao vrtoglavicu, čas sam mileo, malen i strašljiv, kroz uske šupljine u zemlji i podrumске hodnike, a čas sam gacao beznađežno po barama i blatu i osećao da mi je grdan mulj dosezao do usta. Tama i prepreke svuda. Strašni zadaci čiji je smisao bio vrlo ozbiljan, ali skriven. Strah i znoj, oduzetost i hladnoća. Kako je teško umreti, kako je teško doći na svet.

Koliko je noći za nama! Koliko teških puteva obasutih mukama moramo preći, toliko tone naša obasuta duša, taj večni ubogi junak, taj večni Odisej! Mi ipak idemo, idemo, sagibamo se i gazimo, plivamo daveći se u mulju, milimo uz glatke kobne zidove. Plačemo i očajavamo, jadikujemo i zavijamo pačenički. Ipak moramo dalje, idemo i patimo, idemo prokrčujući sebi put, ne dajući se.

Opet se iz mutnog paklenog dima javi slikovitost, opet se odvoji mali komad tamne niti što treba da uobliči svetlost sećanja, a duša se probijala iz prasketovskog u zavičajno.

Gde li to beše? Gledale su me poznate stvari, udisao sam vazduh prepoznajući ga opet. Velika soba u polutama, petrolejska lampa na stolu, moja sopstvena lampa, okrugli sto, nešto poput klavira. Tu mi behu sestra i pašenog. Možda su oni došli k meni u posetu ili pak ja kod njih? Bili su tihi i brižni, zabrinuti za mene. Stajao sam u velikoj mračnoj sobi, išao tamo-amo, zastao pa opet išao, po obliku žalosti, u poplavu gorke, ugušujuće žalosti. A onda započeh nešto da tražim, nešto vrlo važno, knjigu ili makaze, ili nešto slično, i nisam mogao naći. Uzeh lampu, ona beše teška, a ja previše umoran da bih je držao, te je opet odložih, pa je opet uzeh i htedoh da tražim, iako sam znao da je sve to uzalud.

Znao sam da neću ništa naći, da ću sve još više pomesti, lampa će mi ispasti iz ruku, bila je stvarno teška, tako mučno teška, a ipak sam i dalje pipao i tražio lutajući kroz sobu, svog čitavog jadrnog života.

Pašenog me pogleda, plašljivo ali pomalo nekorno. Primitili su da ludim, pomislili, te u isti čas uzeh opet lampu. Sestra mi mirno priđe, pogled joj beše molećiv, pun straha i ljubavi, da mi je srce

htelo prepući. Nisam mogao ništa reći, mogao sam samo ispružiti ruku i odmahnuti, odmahnuti odbijajući je i govoreći u mislima: Ma pusti me! Ma pusti me! Vi svi ne možete znati kako mi je, kako mi je teško, kako mi je strašno teško! Pa opet: Ma pusti me! Ma pusti me!

Crvenkasto svetlo lampe probijalo se slabo kroz veliku sobu, dok je drveće napolju ječalo na vetru. Na trenutak sam poverovao da sam u dubini duše video noć napolju i osećao je. Osećao sam vetar i vlagu, jesen, gorki miris lišća, prah od lišća na brestu, jesen, jesen. Za trenutak ja nisam bio ja, već sam se video kao slika: bio sam bleđ, suvonjav muzičar, treptao očima, a zvao sam se Hugo Wolf i te večeri sam trebao poludeti.

Međutim, morao sam opet da tražim, benznađežno da tražim, da dižem tešku lampu, da tražim po stolu, po fotelji, po naslaganim knjigama. A istovremeno sam morao da molećivim pokretom odmahujem, kad me sestra tužno i molećivo pogleda, želeći da me uteši, da mi se približi i pomogne. Tuga me obuzimala sve više, osećao sam da ću se raspucati, a slike oko mene bile su potresno rečito jasne, čak mnogo jasnije negoli u stvarnosti; nekoliko jesenjih cvetaka u čaši za vodu, jedna tamnocrvena georgina među njima, jarile su u svojoj tako bolno lepoj usamljenosti; sve stvari, ubrajajući tu i mesingano postolje na lampi, bile su tako čarobno lepe i obeležene sudbonosnom usamljenošću kao na slikama velikih majstora.

Jasno sam osećao svoju sudbinu. Još jedna slika više u toj boli, još jedan sestrinski pogled, još jednom me pogleda cveće, to lepo cveće – a tad se sve preli i ja potonuh u ludilo. »Pustite me! Ma vi ne znate!« Na poliranom zidu klavira ogledao se zrak svetlosti lampe u crvenkastom drvetu, tako lepo, tako tajanstveno, tako zasićeno setom!

Moja sestra se tad podigne, priđe klaviru. Hteo sam da molim, hteo sam da je iz dna duše odbijem, ali nisam mogao jer nikakva sila više nije dopirala iz moje osamljenosti do nje. O, znao sam šta sad sledi. Znao sam melodiju, koja dolazeći kazuje sve i sve razara. Strahovita napetost mi zgrči srce i dok su mi navirale prve svetlućave kapi u očima, klonuh na sto pružajući glavu i ruke, slušajući i osećajući, svim čulima, ne samo starim nego i novim, istovremeno tekst i melodiju, Wolfovu melodiju, stih:

A šta vi znate, tamni rhvovi
o davnom lepom vremenu?

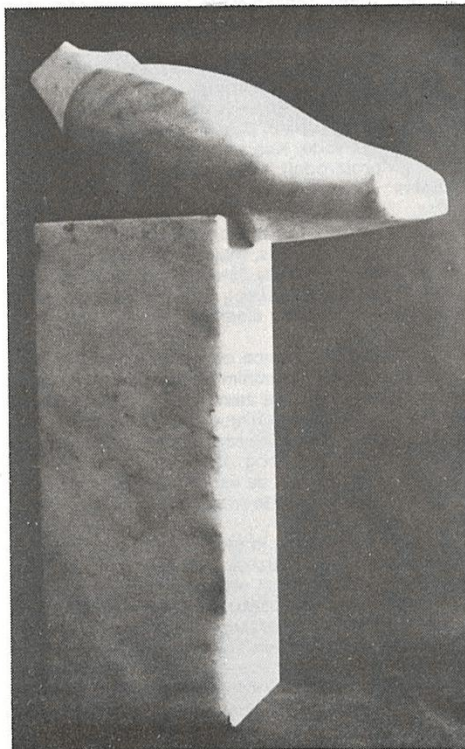
Zavičaj je za brdima,
ali daleko, tako daleko!

Tad se svet preda mnom i u meni rasprši, potonu u suze, u zvuke, nemojmo reći kako su prosute, kako prolivene, kako li su samo dobre a bolne! O plaču, o slatki slome, blaženom kravljenju. Pve knjige sveta, sa svim mislima i pesmama, nisu ništa spram minute jecaja, u kojem se osećanje kovitla u brzicama, a duša oseća duboko samu sebe i pronalazi se. Suze su kravljenje leda u duši, a onaj ko plače ima u blizini anđele.

Isplakao sam se zaboravljajući pri tom sve povode i razloge, i s visine neizdržive napetosti padao u blagi suton svakidašnjih osećanja, ne razmišljajući, bez svedoka. Navirahu lepršave slike: kovčeg, a u njemu je ležao neko, meni vrlo drag, vrlo važan, ali nisam znao ko. Možda baš ti, pomislilih, i tada dođe, neka druga slika iz velike blage daljine. Nisam li pre nekoliko godina, ili još ranije, ugledao čudnu sliku: narod sačinjen od mladih devojaka, stanuje u vazduhu, u magli i bez teže, ipak lepo i blaženo, lebdela kao vazduh, kao gudačka muzika.

Opet slede godine, te blago i snažno odvođe od slike. Ah, možda je moj čitav život imao smisla samo da vidi te dražesne devojke što lebde, da dodem do njih, da postanem kao one! One su se sklonile daleko, nedostižne, a da ih nisam razumeo, nisam odgonetnuo u njihovoj velikoj čežnji.

Godine su padale poput snežnih pahulja i sve se izmenilo. Snužden sam lutao, tražeći jednu malu kuću. Osećao sam se tako jadno, strepnja se širila, da bi me konačno zarobila, i bojažljivo sam dodirivao jezikom sumnjiv zub kad se on iskosi i ispadne. Sledeći – i on isto! Nade se tu sasvim mlad lekar, kome sam se molećivo žalio pokazujući zub. On se osmehnu prostodušno, odmahnu pokretom stručnjaka i zavrt glavom – to nije ništa, sasvim bezazleno, svakidašnja pojava. O dragi Bože, pomislilih. Tada on nastavi pokazujući na moje levo koleno: »Ovde ima nečeg s čim se više ne sme šaliti!«. Jednim mahom uhvatih koleno – i tu nadoh ono! Tu je bila rupa u koju se mogao staviti prst i umesto kože i mesa nije se dalo baš ništa napipati, sem meke retke mase, koju nisam osećao jer je bila laka i ljigava kao biljno tkivo. O moj Bože, pa to je bila propast, to je bila smrt i trulež! »Tu se ne da ništa uraditi!« upitah, trudeći se da izgleda prijatno. »Ništa više«, reče mladi lekar i potom ode.

Iznuren podoh prema kućici, ipak ne onoliko očajan kako je trebalo da budem, čak sam osećao neku ravnodušnost. Sad sam morao u kućicu gde me je čekala majka – da li sam već čuo njen glas? Video njeno lice? Stepenice su vodile gore, te lude stepenice, visoke i klizave, a neogrđene, svaka je predstavljala brdo, vrh, glečcer. Sigurno sam zakasnio – možda je već otišla, a možda već i umrla? Nisam li je čuo opet da doziva? Cutke sam se borio sa strmim brdima stepenica, padajući i izubijajući, divlje jecajući, vero sam se dalje, prisiljavao se, odupirao previjenom rukom i kolenom od samog stigao gore, pred vrata gde su stepenice bile opet lepe, male i oivičene zelenikom. Svaki korak je bio težak, noge su se lepile za tlo kao kad se ide kroz blato ili po tutkalu, nije se uspevalo napred, vrata su stajala otvorena, a majka je bila unutra, hodajući u sivoj haljini s krpom u ruci, mirna i zamišljena. O, ta njena tamna, malo proseda kosa s necom! A njen hod, bila je krhka prilika! A haljina, siva haljina – da li sam za svih mnogih godina izgubio njenu sliku, i nikada nisam stvarno mislio na nju?! Sad je bila tu, tu je stajala, pa išla, video sam joj samo leđa, baš

onakvu kakva je i bila, jasna i lepa, čista ljubav, čista misao na ljubav!

Ljutito je gazio moj kljast korak u lepljiv vazduh, dok me rašiljke biljki stezaše poput tankih jakih užadi, sve više i više, a neprijateljske preprike svuda, ne može se napred! »Majko!« doviknuh – ali zvuk nije dopirao... Ništa se nije čulo. Staklo beše između nje i mene.

Majka je išla polako dalje, nije se osvrnula, mirna u lepim a brižnim mislima, prešla je dobro poznatom rukom po nevidljivom koncu haljine, nagla se nad koricu sa šivaćim priborom. O korpice! U njoj mi je majka jednom sakrila uskršnje jaje. Vikao sam razočaran, bez glasa. Trčao sam, ali se nisam miacao s mesta!

A ona je prolazila kroz kuću i išla dalje prema bašti, zastala u otvorenim vratima pa izašla. Spustila je glavu malo, okrenula blago na stranu i osluškujući, a već prema tome o čemu je razmišljala, dizala je i spuštala koricu – pađe mi na pamet cedulja, koju sam još kao dečak našao u njenoj korpici, na koju je svojom lakom rukom napisala šta sve tog dana treba da uradi i ne sme da zaboravi.

– »Hermanove pantalone iskrzane – veš složitij – otići po Dikensovu knjigu – Herman se juče nije pomolio«. Bujice sećanja, ljubav!

Privezan vrpcom, prikovan za jedno mesto, stajao sam na kapiji, a tamo preko je odlazila žena u sivoj haljini, polako u baštu, dok je nisam izgubio iz vida.

Prevod s nemačkog:
LJUBICA RAJINAC-STOJANOVIĆ

(«Sled sna» je iz knjige »Bajke«, H. Hesse: »Märchen«) HERMAN Hesse (Hermann Hesse) rođen je 1877. u Kalvu (Virtembergu). Nakon nekoliko godina provedenih u klasičnoj gimnaziji u Gepingenu, stupio je 1891. u evangelističko-teološki seminar u manastiru Maulbronn, da bi se pripremio za poziv teologa. Napušta ga već 1892. i oprobao se u više zanimanja. Kao knjižar i antikvar konačno je stvorio sebi materijalnu osnovu za spisateljsku delatnost. Od 1912. živeo je u Švajcarskoj, 1919. nastanio se konačno u Montanoli, gde je 1962. i umro. Hesse je napisao, između ostalog: »Peter Kamarcind« (1904), »Siddarta« (1922), »Štapski vuk« (1927), »Narcis i zlatousti« (1930), »Igra staklenih perli« (1943).

Nobelovu nagradu za književnost i Geteovu nagradu grada Frankfurta dobio je 1946. a 1955. odlikovan je Nagradom za mir Nemačke knjižare.

proza polja

putnik u kavezu

miodrag racković

Kada se čovek sprema za putovanje, trebalo bi da dugo okleva, da se svikne na misao da će videti drukčije ljude i običaje. Da se nauči da posmatra. Za putovanja treba odlučnosti, kao kada se odlazi na operaciju.

Danas, svega toga su nas oslobodile turističke agencije. One vas jednostavno spakuju, ekspeduju, u njihovom aranžmanu prođete kroz dotičnu zemlju kao pas kroz prodrto sito. Niko nema danas vremena za oklevanja i sentimentalnosti.

Da otputujem u Holandiju pristao sam iz neke detinjaste radoznalosti da vidim kako su to Holandani uspeli da otmu zemlju od mora, i kako se ono ne prelje preko brana kao mleko preko ruba prepunjene čaše. I, zbog toga što sam čuo da su, davno, Nizozemsku smatrali zemljom na kraju sveta, u kojoj još nije izvršeno razdvajanje elemenata, pa su i kopno i voda u nekakvom polustanju; ni čvrsto tle ni živa tečnost.

Čudili su se prijatelji tom uzočasnom putovanju, ubedivali su me da je vreme u Holandiji prohladno, da duvaju vlažni vetrovi i da liju dosadne oštre kiše. Mada sam sumnjičavo vrteo glavom, sa zebnjom sam morao da priznam da, tamo, verovatno duvaju vetrovi (kada imaju toliko vetrenjača), pa sam poneo, za svaki slučaj, i tople majice, džempere, i kišobran na rasklapanje. A, u duši, kao nekakav lični znak za raspoznavanje, i svoje pohlepno siromaštvo.

Turisti su gladnici; oni liče na nezasićene ale koje bi sve htele da probaju, kupe, da pojeduju, da na nepcima, ždredu, u jednjaku, želucu, da žučnom kesom i pankreasom, upiju i prevare ono što nikada ranije nisu doživeli, i što su unapred platili. Tako sam i ja, pušeći naizmjenično tri vrste cigareta, koje sam kupio u fri-šopu, na samom početku putovanja, izgrebao grlo i plašio putnike oko sebe neprijatnim kašljanjem. Izgleda, uzeo sam veliku dozu otmenosti, koju retko sebi mogu dopustiti.

Kada smo, posle dvosatnog letenja, sitgli u Amsterdam, meni je izgledalo kao da sam pao u neku drugu hemisferu, u zemlju koja snovno izranja iz teških isparenja. Kao da se nalazim u zemlji senki. Čak mi je izgledalo da će i aerodromska zgrada polteteti i rastopiti se u vazduhu.

Ne samo što nisu duvali olujni vetrovi i što nam nisu bili potrebni vuneni džempéri i košulje s dugačkim rukavima, već smo se kupali u znoju, u nekoj vlažnoj vrelini, što mi je paru, i maglu, nabijala usred upaljenog vida.

»Ako je bog stvorio zemlju, Nizozemsku su stvorili Holandani«, četiri puta nam je u toku našeg boravka u ovoj zemlji ponovio vodič, plavokosi i samouverenog držanja mladić, koji je kao iz rukava sipao podatke, često netačne i iskrivljene, da sam, sve što je govorio, primao s nevericom.

Upozorio nas je, na primer, na dodatnu oznaku na semaforima, u gradovima, i na putevima. Na svetlosni znak za bicikliste. Kaže, biciklet je jedno od osnovnih prevoznih sredstava u Holandiji. Svaka kuća ih ima po nekoliko. U Amsterdamu postoji na hiljade tih vozila koja nemaju vlasnika. Niko ih ne zaključava niti se posebno stara o biciklima. Ljudi se posluže tim prevoznim sredstvom bez vlasnika, tako da je biciklet postao javno gradsko dobro, i karakteristična crta holandske kulture.

Kao drvena klompa, kao plavičasti porculan iz Delfta.

Kasnije, u Amsterdamu, primetio sam da su Holandani čuvani, da brižljivo, i lancima, i katancima, i oputama, i plastičnim pojasevima, vezuju svoje bicikle, za drveće, za stubiće u biciklističkim parkiralištima, pred radnjama, kada se zapute u kupovinu. Nalik na krvožedne pse, poput dobrih domaćina što sapinju svoje ajgire.

Otada, sve što nam je vodič govorio primao sam s rezervom.

Ne samo bicikle, već Holandani vezuju, lancima, i knjige. Zbirke reprodukcija, u muzeju Vinsenta Van Goga. Iz straha od krađe, kao znak rugaranja rečima našeg vodiča.

Međutim, tvrdnji da su Nizozemsku stvorili Holandani poverovao sam u trenutku. Holandani su razvili jednu od najčudnijih industrija, ručni rad, manufakturu stvaranja velikih pašnjaka, industriju odvajanja zemlje od vode. Kao i uvek kada je reč o standardima i proizvodnji, njihovi pašnjaci izgledaju na dlaku isti: velike, pravilne pačetvorine, oivičene kanalima.

Iz autobusa, iz tog tesnog kaveza, u koji nas je naša agencija spakovala, buljimo u prekrasno zelenilo, pa nam se te livade čine kao ploveće ponjave, u slavu i hvalu tog uzvišenog reda, i ljudske upornosti koja je učinila da se elementi, zemlja i voda, konačno razdvoje.

Žarile su mi se zenice od vlažne vreline i zelenila, divio sam se tim sočnim, plutajućim tepisima, a nikako nisam mogao da zamislim da se one nalaze ispod nivoa mora, zemišljajući, u detinjastim predstavama, da je more, Severno, neka vrsta prepunjenog litora, koju dragi bog, što je stvorio sve ostalo izuzev Holandije, treba da uzdrma pa da se džinovski talas prelje i podavi te proizvođače sočnog zelenila.

Naravno, takva slika je naivna, kao i pitanje kako se, čoveku koji leži nauznak, krv ne slije u glavu. I, upravo tako, kao složeni organizam, kao prefinjeni sistem krvotoka, kontrolišu Holandani nivo svojih kanala, danonočno bdiju nad svojim branama, boje se vode i otimaju joj zemlju.

Zimi, kada ih okale vetrovi, holandska deca imaju dugačke trake prirodnog klizališta. Bedemi služe i kao osnova za puteve, logičan način komunikacije, a ta voda, koja ovičava livade, brani domaćim životinjama da svojeglavo odlutaju.

Uživao sam u zelenilu, vlažnom zelenilu pašnjaka, očima sam ga pio, na nepcima osećao hlorofil. A tek konji, kako su u njima uživali holandski konji i krave, koji su živeli na tim plovećim ostrvima u potpunju slobodi!

Stoku ovde niko ne čuva, ona se jednostavno kupu u zelenilu, valja se po pašnjacima, drema u debelim senkama niskog drveća, živi sudbinu srećnih naroda, tako da sam na trenutak pomislio da su to preci današnjih Holandana, oni davno iščezli Batavijci, Frizijci, Saksoni i Franci, pretvoreni u ove mile životinje, što su polegle po zemlji, umorne od otežalog vlažnog vazduha. Kao da slušaju tutnjanje mora što je zauvek izbačeno iz svog korita.

I Holandani ih vole: oni usred livade pobodu dirak da bi se krave mogle očešati o njega.

Između Folendama i Monkendama vode nas u malu fabriku sireva, ali tačnije, u radionicu za izradu tih okruglastih, žutih i crvenih lopti, koje su poznate u svetu koliko i švajcarski satovi. Vodič se guši od revnosti da nam sve objasni. Tvrdi da su mnogi holandski gradovi dobili svoje nazive – po sirevima. Kao Gauda, na primer.

Kod Holandana je sve obratno. Prema moru se penjemo strmom ulicom naviše, gradovi dobijaju imena po sirevima.

U tu bolnicu, porodilište sireva, uvode nas nevoljko, da ne poremetimo taj sveti mir vrenja, fermentisanja i odstojevanja tih zbijenih mlečnih kugli. I mi, doista, stojimo u svečanju tišini, i buljimo u male fetuse što plivaju u slanoj, proznoj vodi, puna tri meseca. Posle toga se suše, sazrevavaju, potom ih uvijaju u crvene plastične benke.

Nekakav šaljivdžija, vodič kroz tu sirevu kneževinu, objašnjava nam tehnologiju proizvodnje. Iz porculanske krave, od imitacije deltske keramike, koja zgodno može da posluži i kao suvenir i kao stilizovana šolja, on preporučuje mleko u drugu kravu. Ne bez vidnog ponosa kaže da oni, Holandani, ne dolivaju u svoje krave mleko, kao što je on to radio s ovim porculanskim posudama. Njihove krave, bez svake prisile, daju četrdeset osam litara mleka dnevno. Gde im staje i kako nose toliku tekućinu!

Razumljivo, kao što se to i obično dešava, posle razgledanja tog mlečnog svetiljšta, prelazimo u trgovački deo, da nam, već gotovu decu, okrugle crvene lopte, utrape. Viču prodavačice: »Kupite, nećete se pokajati. Ovi sirevi mogu i dva meseca da stoje u koferu, a da se ne pokvare!« Baš kao rođeno za naše sirotinjske valire, prepune suve hrane.

U Monikendamu, malom ribarskom mestu, vodič nam dopušta, doduše brižno kao da ima posla s maloumnicima, da prohodamo po holandskoj zemlji. Pola sata voljno, više, a mi se poslušno rasturamo, svako na svoju stranu, žureći da što bolje iskoristimo to malo slobodnog vremena, kad su nas pustili iz kaveza.

Međutim, vrtimo se u krug, srećemo ljude iz naše grupe i zburjeno im se osmehujemo, kao slučajnim poznanicima.

U Monikendamu, izgleda, i nema ničega drugog osim prodavnica suvenira, i malih restorana. Oboje kao dušu dalo za naše gladne oči, i usahlo grlo.

Meni se muti u glavi od plave deltske keramike, od imitacija, od malih vetrenjača od drveta, od lažnog zlata i srebra, pa odvlačim ženu prema Severnom moru, što se prostro pred nama.